

MÁTÉ GYÖRGY

Megélhetési kényszer, alkalmazkodási forma vagy tudatos vállalkozás?

A gömöri és nógrádi csempészésről¹

GYÖRGY MÁTÉ

A Livelihood Compulsion, Form of Adaptation or a Calculated Enterprise? On Smuggling in Gömör and Nógrád

Indexing Terms: smugglers, smuggling, smuggling gangs, Trianon borders, Gömör, Gemer, Nógrád, Novohrad, Medvesalja, Pod Medvešom, Hangony-völgye, Hangony Valley, illegal trade, animal smuggler, exciseman, Baťa, flint, saccharin, smuggling society

A szlovák–magyar határ mentén élők körében még napjainkban is gyakran beszédtéma az egykoron virágzó csempészés. Az ezzel kapcsolatos történetek egészen az első világháború utáni időkig, tehát a trianoni határok kijelöléséig nyúlnak vissza.

Az 1920–30-as években nagy méretek öltött ez az illegális tevékenység, sokan részt vettek benne, a legaktívabban például az Ipoly mentén, a Bodrogrközben, vagy a tanulmány földrajzi kereteit jelölő, és az idézett esetek többségének a helyszínéül szolgáló gömöri és nógrádi határszakaszon csempészkedtek.²

Nem csupán az emberek emlékezetében ismert ez a jelenség, hanem történeti, néprajzi írások is születtek a témában, amelyek jól összefoglalják lényegi részeit. Ezek tudatában is arra vállalkozunk, hogy további részleteket, háttér-információkat tárunk fel a csempészésről, amelyeket a korabeli sajtóanyag áttekintésével, levéltári kutatásokkal és helyszíni gyűjtésekkel támasztunk alá.³

-
- 1 Ez az írás a FPKNM (Kisebbségi Kulturális Alap) 19-170-00670 számú Csempészet és csempészek a nógrádi és gömöri határszakaszon (Pašeráctvo a pašeráci v Gemeri a v Novohradu) című kutatási pályázat keretein belül készült.
 - 2 A vizsgált határszakasz nyugati széle a Fülektől délre eső rész, illetve magyar oldalon a Salgótarjántól északra elhelyezkedő terület. A másik széle pedig az egykori Gömör vármegye Abaúj-Torna vármegyével érintkező pontjainál jelölhető ki. Ezen belül, a szűkebben vett kutatási terület a Medvesalja és annak környezetében elhelyezkedő falvak, valamint az ezekkel a településekkel kapcsolatban álló Domaháza és környékének községei. Párhuzamos példákat közlünk más határszakaszokról is.
 - 3 Különösen értékes és gazdag forrást nyújtanak a korabeli sajtó tudósításai. A csempészekkel kapcsolatos esetek mindig az „izgalmas” hírek közé tartoztak és nem csak a bulvár típusú lapok tették ezeket közzé.

A csempészség nem minden előzmény nélkül jelent meg az 1920-as években, hiszen tulajdonképpen egyidős a vámok (adó), határárak bevezetésével. A Kárpát-medencében a 19. században élénkült meg ez a tevékenység. Egyrészt az állami dohánymonopólium bevezetése (1850) keltette hosszú életre a dohánycsempészséget, amely elsősorban nem országhatárokon keresztül zajlott. Szintén még az Osztrák–Magyar Monarchia idejére nyúlik vissza a Szerbia, de még inkább Románia felől történő állatcsempészség. Ez pedig annak a következménye volt, hogy állategészségügyi szempontból korlátozták a lábasjóságok behozatalát ezen országból.⁴ Mindez kérdéseket fogalmazott meg többekben, így például az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) részéről azt firtatták, hogy: *„érdemes-e a román határárt fenntartani? A közéletmezés szempontjából csak örülhetünk annak, ha bejön a keleti olcsó vágóállat. A közegészségügy, az állategészségügy s az állattenyésztés érdekeinek megvédése csak illuzórikus ügyis ily esetben, hiszen egyetlenegy beteg marha megfertőztethet egész gulyát, egyetlenegy juh megmétélyezhet egész nyáját, egyetlenegy pestises sertéstől kiveszhet egész falu sertésállománya. Abban az esetben, ha a szabad állatforgalom megvan Romániával, a román állattenyésztőnek lesz annyi esze, hogy a kényelmes belépő állomásokon át, nem pedig a kényelmetlen fáradságos havasi ösvényeken hajtja be Magyarországra területére állatait.”*⁵

Tulajdonképpen az ilyen jellegű állami beavatkozások velejárója az illegalitás térnyerése. Erre talán a legmarkánsabb példa az Egyesült Államok szesztilalma, amelynek bevezetése (1920) után virágzott a feketekezeskedés, nagy méreteket öltött az alkoholcsempészet és ezáltal megerősödtek a bűnszervezetek. A prohibícióval gyakorlatilag ellenkező hatást értek el: az emberek többsége továbbra is fogyasztott alkoholt, ami az alvilágot gazdagította meg. Ennek tudatában és a további negatívumok okán 1933-ban véget vetettek ennek tilalomnak.

Nem az amerikai maffiózókhöz, gengszterekhez akarjuk hasonlítani a kutatási témát adó gömri és nógrádi csempészeket, de kétségkívül párhuzamot lehet vonni a tiltó rendeletek társadalmi és gazdasági következményeivel kapcsolatban. Csakúgy, mint az említett amerikai alkoholtilalom, Magyarország 1920-as évekbeli vámpolitikája mesterségesen fejlesztette a csempészetet. A magas vámokkal elsősorban a hazai ipart igyekeztek védeni, de ezek az intézkedések közel sem a várt eredményt hozták: lecsökkent az import, így kevesebb vámbevétele lett az államnak, sőt, jelentősen megemelkedett az illegális behozatal. Az ezekből származó nyereség szintén nem az ország kasszáját gazdagította, a fogyasztók sem a szabályosan működő üzletekből vásároltak,

4 „Már a[z 1800] kilencvenes évek folyamán, de különösen az 1900-as évek elején nyomatékosan tette szavá a Temesvármegyei Gazdasági Egyesület a szerb állatcsempészet nagymérvű voltát s ugyanakkor a Hunyadvármegyei Gazdasági Egyesület is felirt a földművelési kormányhoz a Krassószőrényben, Hunyad és Fogaras vármegyégekben rendkívüli nagy mérveket öltött román állatcsempészet megfékezése érdekében.” Melléklet a „Köztelek” 1911. évi 88. számához. 1. p.

5 Melléklet a „Köztelek” 1906. évi 87. számához, 1. p. Egyáltalán nem elhanyagolhatóak a fent említett 1900-as évek végi, 20. század eleji esetek, de korántsem olyan mértékűek, mint a trianoni döntés után beinduló csempésztevékenységek.

így innen is kevesebb adó folyt be⁶ – és még tovább lehetne sorolni a magas vámtarifák negatív hatásait.

Az illegális tevékenységek történetében új fejezet kezdődött az 1. világháború után. A civil lakosság életkörülményei gyökeresen megváltoztak, az élelmiszerhiány törvényekbe ütköző megoldásokat gerjesztett, nagyobb szerepet kapott a feketekereskedelem és vele együtt a különféle csempészség is. Az aktuális hatalom hozzáállása nem mindig volt egyértelmű, hiszen a nagyvárosok és elsősorban Budapest élelmezése hiányt szenvedett, és szükség volt a vidékről érkező árukra.⁷ Ekkor említik először a batyuzás fogalmát, amely a 2. világháború alatt és után nagyobb méreteket öltött. Nem csupán az országon belül, hanem a határokon keresztül is sok terméket szállítottak a hatóságok kijátszásával. Közvetlenül az új határok megszilárdulása előtti években elsősorban ausztriai területekre vittek ki élő állatot és élelmet, ami egyesek számára igen csak jó jövedelmet jelentett. Ahogy egy 1918-ban íródott tudósításban lehetett olvasni: felfegyverzett csempészkaravánok hajtották a lábásjóságokat a hegyek közti kis utakon.⁸ Az élelmiszert (főként lisztet, zsírt, burgonyát stb.) szintén a zöldhatáron batyukban vagy a vonatokon a vámvizsgálat elől elrejtve csempészték.⁹

A trianoni határok kijelölése után Magyarország minden határszakaszán megjelentek a csempészek. Az esetek sűrűsége alapján azt lehet mondani, hogy a „legaktívabb” a cseh-szlovák–magyar határvonal volt. Erre vonatkozóan többen is közöltek adatokat, publikálták kutatásaikat,¹⁰ amelyek közül – lényegi szempontból – Boross Zoltán¹¹ összefoglalását vehetjük alapul. Az 1985-ben megjelent írásában a Medvesalja Magyarországtól elszakított részének nehéz gazdasági helyzetét hangsúlyozza, amely a

6 *Esti Kurir*, III. (1925) 145. 13. p.

7 Az „elnézőbb” magatartás mellett a hivatalos álláspont az illegális kereskedelem elleni fellépést szorgalmazta olyannyira, hogy még egy erre vonatkozó belügyminiszteri rendeletet is kiadtak, mely szerint a hadiállapottal nem kapcsolatos kihágásokkal szemben méltányosabban kellett eljárni, de a feketézők, azaz árdragítók, élelmiszerhamisítók, a maximált árakat túllépők szigorúbb büntetést kaptak. (*Miskolczi Estilap*, XXVI. [1917] 24. 2. p.)

8 Az Ausztriával határos vidéken „*roppant nagymérvű csempészkedés folyik. Nap-nap után kerülnek a csempészek a törvény szigora elé, de mindez hiába*”. (*Pesti Napló*, LXIX. [1918] 199. 10. p.) A háború alatt a szabadságos katonákat szállító ún. „U” vonatokon is nagy méreteket öltött a csempészség. A német, osztrák és magyar bakákat szállító szerelvényeket a határokon nem ellenőrizték, sokan ezt használták ki úgy, hogy a katonákat és a vasutasokat bízták meg a csempészséssel. A fő áru a liszt és a zsír volt. (*Pesti Napló*, LXIX. [1918] 211. 9. p.) Nem csak Ausztria felé történt illegális kivitel a háború alatt. A déli területekről magyar és horvát lakosok vonaton nagy mennyiségben szállítottak lisztet Boszniába. (*Az Est*, VIII. [1917] 255. 4. p.)

9 *Pesti Napló*, LXIX. (1918) 204. 7–8. p

10 L. pl.: Dobosy 1984, Viga 1990 és 1994, Paládi-Kovács 1997 és 2006, Bozó 2006, Szűts 2008, Farkas Gy. 2012. Meg kell még említeni Kovács Nándor remek riportját (Kovács 1988), valamint Farkas Ottó regényes hangvételű munkáját (Farkas O. 2015) is.

11 Boross Zoltán (1906–1998) családja Feleden élt, édesapja itt, a járási székhelyen volt sokáig bíró. A gömri határszakaszon elfogott több csempész ügyét is a feledi járásbírószágon tárgyalták első fokon.

csempészés kialakulásához vezetett. Az itt élők fő megélhetési forrása a salgótarjáni medence szénbányászata volt, az új államhatár kijelölésével ez számukra megszűnt. Emellett a közelebbi városok, Rimaszombat és Losonc ipara is erősen visszaesett. A lakosság zöme a mezőgazdasági munkákból sem tudott tisztességesen megélni. (Boross 1985, 179. p.) Magyarországról lábasjóságokat csempészték át – sokszor egyszerre nagyobb számban –, amelyeket rendszerint az Alföldön vásároltak. Ezekre hamis járatleveleket (marhaleveleket, passzust) szereztek, és nagy haszonnal továbbadták gömöri, nógrádi vásárokon. (Boross 1985, 180–181. p.) A gabona árának jelentős különbsége is ösztönzően hatott a csempészekre, akik közül többen is bizonyos árukra specializálódtak. Ilyen volt például a magyarországi bor, pálinka vagy a szalámi, Csehszlovákiából főként az iparcikkeket vitték át. Leginkább a Baťa-cipőknek volt keletjük, erre bizonyíték, hogy a cég feledi és az ajnácskői üzleteiben bonyolították le a legnagyobb forgalmat. (Boross 1985, 182. p.) Boross Zoltán a csempészet végét a 2. világháború előtti időszakra teszi, amikor is megszigorították a határőrizetet. (Boross 1985, 182–183. p.)

Ha a további szakirodalom és a fent említett források segítségével jobban górcső alá vesszük a fentebb idézett kiváló néprajzi munka adatait, akkor további részletekkel gazdagíthatjuk eddigi ismereteinket a csempészésről, valamint a téma hátterét megvilágítva tágabban értelmezhetőek a szerző megállapításai.

Kezdeként vegyük sorra, hogy melyek voltak a leggyakoribb csempészárúk.

Magyarországról: állatok, gabona, élelmiszer

Ha az állatcsempészés előzményeit jobban megnézzük, egyértelművé válik, hogy mindezt nem csupán a – Boross Zoltán által említett – nehéz anyagi körülményekre lehet visszavezetni, hiszen már a korábbi évszázadok alatt kialakultak és működtek azok nagytáji kapcsolatok, amelyek 1920 után sem szűntek meg teljesen. Az Alföld és a Felföld közötti árucseré – amellyel Viga Gyula több munkájában foglalkozik¹² – vesztett ugyan intenzitásából, de illegális formát öltve tovább folytatódott, sokan nem törődtek bele, hogy ezek után tevékenységük tiltásba ütközött. Főként azok voltak aktívak, akiknek nagy gyakorlatuk volt az állatkereskedelemben. Ezek a kupecok folytatták a lovak, marhák, juhok és sertések felvásárlását (sok esetben hízlalását is) és észak felé közvetítését. Ennek részesei voltak mindkét ország határ mentén élő lakosai, (Paládi-Kovács 2006, 76. p.) de messzebből is bekapcsolódtak az így kialakult csempészhalózatokba.

12 Viga Gyula hangsúlyozza, hogy a Trianont követő határmódosítások utáni csempészés sok vonatkozásban természetesen folytatása, tulajdonképpen továbbélése a korábbi táji munkamegosztásnak, valamint egyfajta igazolása annak is, hogy a határvonalak kialakításakor egyáltalán nem vették figyelembe a nagy hagyományú és működőképes gazdasági-társadalmi kapcsolatokat. A csempésztett árucikkek is a korábbi termékcseré főbb vonulatát őrzik, a magyar oldalról állatok és élelmiszerek érkeznek, Csehszlovákia felől pedig különböző iparcikkek. (Viga 1990. 162. p.)

A háborús idők végén s azok után a legtöbb csempészethez köthető eset a lovakkal kapcsolatos. Az állatok, illetőleg a marhalevelek szigorodó ellenőrzése kezdetben több szabálytalanságot is kiszűrte Gömörben¹³ – később a csempészek ezt hamisításokkal ellensúlyozták.

Egy másik, a honti határszakaszhoz kapcsolódik a következő csendőrségi leírás, amely jól illusztrálja ezt az időszakot.

„A világháború végén a hévmagyarádi őrsről vissza kellett vonulni. A szárnyparancsnokság a kemencei őrsöt jelölte ki új beosztási helyemül. Itt már új országhatár volt, mivel a szomszédságban már a csehek voltak az urak. Mint minden új dolgot, ezt a helyzetet is kihasználták a csempészek. Amit csak lehetett, vitték át a túlsó oldalra. Reánk hárult az a feladat, hogy ezt – amennyire az adott viszonyok között lehetséges volt – megakadályozzuk. Portyáztuk tehát az országhatárt, s ott, ahol célszerűnek véltük, lest is tartottunk. Egy portyázás alkalmával – 1919. december 5-én – is lest tartottunk az egyik községen kívül vezető úton és sikerült tettenérni L. Miksa és egy társa megszállt területi lakosokat, mikor 8 darab szép lovat és egy kocsit akartak kicsempészni cseh megszállt területre. Értéke 62.950 korona volt. Beismerték, hogy a lovakat és a kocsit Budapesten vásárolták a Tattersallban¹⁴ s most Pozsony megyébe akarták továbbítani. Mivel a kivitelre elfelejtettek engedélyt kérni a minisztériumtól, a lovakat és kocsit velük együtt őrizetbe vettük és a kemencei őrs 491/1919. számú tényvázlatával a vámosmikolai szolgabírói hivatalnak átadtuk. A lovakat a szolgabírói hivatal a balasgyarmati katonai állomásparancsnoksághoz továbbította s ott elkobozták.”¹⁵ Ehhez hasonló esetek nagy számban fordultak elő az 1920–30-as években, sőt, korábban is kiderültek ilyen ügyletek, amelyekből jól látszik, hogy vevőként sokszor egy-egy határ menti lakost tüntettek fel, hogy így tereljék el a gyanút, ha útközben ellenőriznék az állatok papírjait.¹⁶ Az is felmerült, hogy Magyarország tulajdonképpen „tranzitország”, mivel a lovak a Tattersallra igen gyakran – csempészek és kupeczek közvetítésével – délről, Bácskából, Bánátból, Baranyából érkeztek, ahol nagyon alacsony áron lehetett hozzájutni az állatokhoz. A fővárosban megtartott lóvásárokról pedig további kereskedők közreműködésével jutottak el az északi határra még magasabb áron.¹⁷

A hirtelen nagy méreteket öltő állatcsempészet megakadályozására megjelentek a különböző kormány- és miniszteri rendeletek.¹⁸ A szabályozások mellett fizikailag is

13 Így például a Rimaszombatban 1919. szeptember 22-én megtartott országos állatvásárra S. István alsópokorági és B. Dezső helybéli lakosok nem megfelelő passzussal hoztak lovakat eladni. Rimaszombati Levéltár PK RS 952/1919.

14 A budapesti Nemzeti Lovardát – ahol a versenyek mellett vásárokat is tartottak – többször említik a csempésztett lovak kapcsán.

15 *Csendőrségi Lapok*, XXIV. (1934) 1. 18. p.

16 *Csendőrségi Lapok*, XXII. (1934) 24. 775–776. p.

17 *Az Ujság*, XVIII. (1920) 56. 4. p., *Új Barázda*, III. (1921) 51. 2. p.

18 Ilyen volt az 1920. május 30-án életbe lépő, a m. kir. kormánynak 4,160/1920. M. E. számú rendelete (Élő állatoknak külföldre vagy megszállott területre tilalom ellenére történő kivitele), valamint a m. kir. földművelésügyi miniszternek 22,419/1920. F. M. számú rendelete (Az ország állatállományának megvédése). Utóbbi bevezetőjében olvasható: „Az ország állatál-

meg kellett erősíteni a határozatát – ahogy az *Új Nemzedék* c. lap írja 1921. januárjában – „különösen a cseh vonalakon. Az utóbbi hetekben [...] annyira elszaporodott a csempészek száma s oly nagy mértékben folyt az élőállat, szesz s más fontos közellátási cikkek kicsempészése, hogy sok közszükségleti cikk teljesen eltűnt a felső vármegyék piacairól. A belügyminiszeri rendelet szerint a határon ezentúl minden kilométeren három csendőr fog őrködni. Sűrűbben váltják az éjszakai járőröket is.”¹⁹ Egy másik tudósítás 1924-ből: „A magyar–csehszlovák határon éjjeli vámőrjáratok cirkálnak. [...] Az északi határ mentén [...] Bánrévétől egész Sátoraljaújhelyig hónapok óta tömegesen ismétlődnek meg a csempészések. A vámőrség, a határőrség szinte tehetetlennek bizonyult a csempészekkel szemben, akik a nyitott határ mentén éjjel a legkülönbözőbb utakon vitték át az áruikat Csehszlovákiába. A csempészések megakadályozására most az illetékes hatóságok elrendelték a fokozottabb ellenőrzést, különösen pedig azt, hogy éjszaka az egész határ mentén állandó cirkálással akadályozzák meg a vámőrök a nagyarányú csempészés folytatását. A miskolci törvényszéken egyébként a legközelebbi napokban újból egész sereg csempészési ügy kerül főtárgyalásra”.²⁰

Mindezek ellenére – a zöldhatárt kihasználva – az állatcsempészés tovább folytatódott²¹ egészen a 2. világháború utáni időig. Volt, hogy egyénileg, de gyakoribb, hogy csoportosan, bandákba szerveződve próbálkoztak a csempészek – legtöbbször sikerrel. A megakadályozott, kiderített esetek száma sem kevés, ezek között akad olyan, amelynek 57 vádlottja volt. Ebben a szentsimoni kocsmáros, N. Sámuel játszotta a kulcsszerepet, aki pénzzel, később fenyegetéssel bírta rá falubelieket, valamint a környező vidéken élőket, hogy csempésszenek át lovakat a „cseh megszállt területre”. Az ügyben csendőrök is érintettek voltak, akik ellenszolgáltatásért szemet hunytak, illetve segítettek N. Sámuel és társait.²² Az említett példa nem egyedi erről a vidékről.²³ A

lománjának megvédése érdekében multhatatlanul szükséges a szomszédos államok felé irányuló mindinkább fokozódó állatcsempészéseknek gyökeresen véget vetni, mert a most csaknem korlátlanul üzött s a rendelkezésre álló eszközökkel sikeresen meg nem akadályozható csempészés az ország amúgy is erősen megfogyatkozott állatlétszámát s ezzel egyúttal fontos állattenyésztési és közélmezési érdekeinket is a legkomolyabban veszélyezteti.” *Belügyi Közlöny*, XXV. (1920) 731. és 792–794. p.

19 *Új Nemzedék*, III. (1921) 19. 6. p.

20 *Prágai Magyar Hírlap*, III. (1924) 283. 6. p.

21 A miskolci *Reggeli Hírlap*, is kissé elhamarkodva írta 1921-ben hogy „Esett a szokol, vége a csempészvilágnak” – utalva arra, hogy a csehszlovák fizetőeszköz és a magyar korona értéke közeledett egymáshoz, így már nem éri meg a csempészés. (*Reggeli Hírlap*, XXX. [1921] 92. 10. p.) Egy esztendő elteltével a lap már újra a következőket írja: „A lócsempészlet úgy látszik a legjövendelműbb üzletágak közé tartozik, mert a csempészek az árdágítási törvény szigorú rendelkezése ellenére sem riadnak vissza ennek e kockázatos mesterségnek a folytatásától. Különösen a cseh határon folynak e kétes manipulációk és dacára a csendőrség éber elővigyázatának, az éj leple alatt, sötét rejteketutakon még mindig számos ló vándorol ki cseh megszállt területre.” (*Reggeli Hírlap*, XXXI. [1922] 94. 5. p.)

22 Az ügyről, amelyet „A monstre lócsempészeti per”-ként emlegettek, a miskolci sajtó folyamatosan beszámolt 1921 és 1922. évi számaiban, l.: *Reggeli Hírlap*, XXX. (1921) 253. 6. p.; 272. 4. p.; 281. 12. p.; 289. 5. p.; 295. 5. p.; XXXI. (1922) 131. 9. p.

szomszédos „Hangonyban majdnem minden ember állatcsempészettel foglalkozik és éppen a minap állapította meg a vádhatóság egyik képviselője, hogy a csempészek révén Hangonyban még a koldusok is milliomosok lettek. A veszélyes hangonyi lócsempészek között is valóságos csempész-Napoleon egy T. József nevű ember [...]”, aki a vámhatósággal is összejátszva szervezte ezt az illegális tevékenységet.²⁴ 1923-ban mintegy 20 kissikátori ember került bíróság elé, akik nagyobb mennyiségű lovat és 42 sertést csempészték ki a közeli határon.²⁵

A nőgrádi határszakon is hasonlóan nagy volt az aktivitása az állatcsempészeknek. Egy sok érdekességet tartalmazó csendőr-visszaemlékezésből idézünk: Az 1920-as évek elején a „Fő cikk a ló és szarvasmarha volt, ami odaát 3, 4-szeres áron kelt el, de vittek át más, itt olcsóbb, ott drágább holmit is és hoztak helyette cipőt, ruhaanyagot, stb-t. Nem egyszer maga a tulajdonos hajtotta át a jószágát, s azt másnap jajgatva jelentette be, mint lopást. Odaát pedig, a színmagyar községekben mindenkinek akadt 1-1 rokona, sógora, komája, aki azokat ott jól értékesíthette. [...] A csempészes a cseh tudtával történt, mert ezzel szaporodott az állatállományuk és viszontszolgálat fejében adatbeszerzésre is be tudtak szervezni egyes csempészeket”. Az említett lopások, vagy inkább állopások olyannyira megszorodtak ezen a vidéken, hogy a fent idézett magyar csendőr és társai – megegyezve az almagyi cseh kollégáikkal ugyan, de mégis – illegális, viszont sikeres nyomozást hajtottak végre a határ másik oldalán.²⁶

A gabonaárakban is jelentős különbség mutatkozott, Csehszlovákiában többet fizettek érte a kereskedők, amit a határ menti lakosság igyekezett kihasználni. Kisebb tételekben vállon, háton cipelték a zsákokat, nagyobb mennyiségben szekereken szállították a határig, illetve azon túl is. Ezt mutatja be egyik korabeli elbeszélésében Móricz Zsigmond. Az 1933-ban megjelent történet egy szegény családról szól – a lakóhelyüket pontosan nem lehet tudni –, akik az ínségesebb időszak alatt így próbálnak némi jövedelemre szert tenni. Csupán a búza volt, ami értékesíteni tudtak, de azért „nem adnak semmit. Az ára öt pengő, a boletta²⁷ három. Nyolc pengőt lehet érte legfeljebb megkapni. A csempészgazdánál tizet”, de ha valaki maga vitte át a megfelelő helyre, akkor

23 Domaháza és környéke – tágabb értelemben a Barkóság – régebb óta ismert merész népéről. Reguly Antal többször idézett, a témához is közvetve kapcsolódó 1857-ből származó jegyzete is erre utal: „A barko elevenebb, nem oly gyáva, mint a Palocz, annálfogva szeret lopni. A Domaháziaiak öszveköttetésbe vannak az alföldi ló tolvajokkal. Verpeléten van atyafiságuk, és mit a sarusoknál lopnak, azt oda viszik, és az ott lopott jószágot egész Temesvár tájékarul ide hozzák.” (Reguly 1994, 144. p.)

24 *Reggeli Hírlap*, XXXI. (1922) 235. 7. p.

25 *Reggeli Hírlap*, XXXII. (1923) 49. 6. p. A Hangony -völgyéből újabb említéseket I. Kovács 2019, 10. p., Alabán 2019, 14. p.

26 *Egyesületi Értesítő*, 1969. 31–32., 20–24. p. Az „állopás”-t később is gyakran alkalmazták a határ mindkét oldalán. Rimaszombati Levéltár RS 9452/1948.

27 Bolettának nevezték azt a gabonajegyet, amelyet a búza és a rozs kétszeres eladásához használtak. Ezt a termelő beváltotta – meghatározott áron – adó vagy más köztartozás lerovására, vagy készpénzre.

tizenhat pengőért adták el,²⁸ tehát dupla annyiért, mint amit Magyarországon fizettek érte. Ez a nagy árkülönbözet már az 1920-as években is megvolt, több helyen „*vagon-számra tolták át a magyar gabonát [...] A magyar határsávvál szomszédos területen a búza ára méter mázsánként 400 szokol. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a mai [1922] szokolárfolyam 35, úgy kiszámíthatjuk, hogy a mi pénzünk szerint a csehek által megszállott halárterületen 14.000 magyar koronát fizetnek egy métermázsa magyar búzáért, ugyanakkor, amikor Budapesten a legmagasabb búzaár eddig 6200 korona volt.*”²⁹

Ahogy Boross Zoltán is írta, a Medvesalján hasonlóan csempészték a gabonát, amit sok esetben megkönnyített az ún. kettősbirtokosság intézménye, amely úgy jött létre, hogy a határvonalak kijelölésekor kettészelték több gazda földterületét, de azok nem veszítették el a szomszédos országba került részeket. Megfelelő okmánnyal (határszéli úti igazolvánnyal) művelhették tovább földjeiket. Ezt az engedélyt használhatták a gazdák a határt átlépő legeltetéshez is.³⁰ Ez a – nem is annyira – kiskapu sokak számára lehetőséget teremtett arra, hogy a terményeket (vagy akár állatokat, árucikkeket) vigyék-hozzák.³¹

A gabonacsempészés további kiváltó oka, hogy a magyar állam szabályozta a termények (termékek) forgalmát, a kiutalható mennyiséget, illetve maximálta az árakat. Ez ellen a „kötött forgalom” ellen kardoskodtak többen is, látva annak hátrányait, köztük a feketekereskedelem virágzását. „...*ha ezek a rendelkezések legalább az árucsempészésnek vetettek volna véget és az uzsorát, valamint az illegitim zugügyletet gátolták volna meg s a legális kereskedelmet segítették volna fel vele, még érthető volna minden. De mit látunk?! Soha zugügylet, zugkereskedelem olyan mértékben el nem burjánzott, mint éppen az árlimitálások és rekvirálások korszakában. Soha több bűnös üzlet nem jött létre, soha nem láttunk annyi panamát, mint éppen ebben az érában, amikor az állam a maga bürokratikus közegeivel nyúlt bele a gazdasági életbe.*”³²

Magyarország felől – az állat és gabona mellett – leggyakrabban különböző élelmiszerek érkeztek csempészutakon vagy a különböző trükkökkel kijátszva a hatóságokat. A legkelendőbb volt a zsír, a szalonna, a liszt, a tojás és a baromfi. Hasonlóan jól lehetett

28 Móricz 1964, 667. p. A történet még azt is bemutatja, hogy többszöri lebukás és elkobzás után is megérte átvinni a búzát a határon, valamint hogy nem csak a szegényebb családok foglalkoztak ezzel. „*Hát így él most a határ mentén a magyar földműves. Ha már megtermette a gyönyörű búzát – el is kell adnia. Ahogy lehet.*” – zárja sorait Móricz.

29 *Uj Nemzedék*, IV. (1922) 165. 10. p.

30 A határszéli forgalomról, illetve a kettősbirtokosságról bővebben: Bencsik 1999, 2010.

31 „*Volt község, ahol a határ a szélső házak kertjein ment át, sőt tanyát is kettészelt úgy, hogy a gazda kazlai már Cseszkóba estek. Ezekben Batya cipő-csizmából és más csempészárból egész raktárt rendezett be, amiből jól pénzelt.*” *Egyesületi Értesítő*, 1969. 31–32. 20. p. Különböző trükköket is alkalmaztak azok az emberek, akiknek mindkét oldalon volt földjük, például a szekéren a trágya alatt rejtették el a csempészárut és így vitték át a határon, vagy a szalmakupacba tették a holmit, amit egyszerűen csak átgereblyéztek. (Bozó 2006, 374. p.) Az itt végzett munkák ideje alatt információcserére is alkalmuk nyílt az embereknek.

32 *Közgazdasági Szemle*, XLV. (1921) 1–4. 35. p.

keresni a bor, a pálinka és a szesz illegális kereskedésével.³³ Az 1920-tól működő uzso-rabírószágok nagyon gyakran tárgyalták ezekkel kapcsolatos ügyeket.³⁴

A 2. világháború után az élelemmel való csempészkedés visszaszorult, a vidéki lakosság a termékfelesleget a feketepiacon értékesíthette a kockázatos határátlépés nélkül. (Farkas Gy. 2012, 50. p.)

A „korai” csempészaruk között gyakran megtalálható volt az arany, vagy az ékszerek, amelyeket a csehszlovák területeken drágábban tudtak értékesíteni.³⁵

Csehszlovákia felől: szacharin, tűzkő, cigarettapapír, Baťa-lábbelik, textil- és gyarmatáru

Az 1920–30-as évek viszonyait jól tükrözi az egyik csempészéssel kapcsolatos tudósítás bevezető sora: „Tűzkő-, szacharin-, kokain- és morfiuncsempészetről nagyjában minden embernek van némi tudomása.”³⁶ Egy másik, hasonlóan beszédes idézet: „Két cikk van, amelyet úgyszólván senki sem vesz rendes üzletben: a sacharin és a tűzkő.”³⁷ 1935-ben már körrendeletet adott ki a m. kir. Pénzügyminisztérium, hogy a hatóságok tartsanak minél sűrűbben razziákat a vásárokon és a forgalmasabb helyeken a csempészett áruk, úgymint a mesterséges édesítőszer, a különböző gyűjtőszerszám és a tűzkő illegális árusításának megakadályozása céljából.³⁸

Öngyűjtőkba való tűzkövet akkoriban Magyarországon nem állítottak elő, éppen ezért megfelelő iratokkal kellett azok származását igazolni.³⁹ Ráadásul nagyon magas adót róttak ki a tűzkőre, amivel nem a legális kereskedésnek kedveztek.⁴⁰ Az ilyen ren-

33 A Medvesalja településeiről gyakran jártak át a határon pálinkáért például lakodalmakra, vagy a vendégségek (búcsúk) előtt. (Farkas O. 2015, 62. p., 84. p.) A gömörszőlősiek tiszta szeszt is csempészték, amit Putnokon szereztek be, valamint a „bort hordóstól hordtak a határra, de a szekeret is megvették odaát lovastól”. (Dobosy 1984, 60. p.)

34 Az uzso-rabírószágokat az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. végrehajtására kiadott 5.950/1920. M. E. sz. rendelettel állították fel. (Papp 2012, 154. p.) Főként kereskedőket, kofákat, illegális árusokat, spekulánsokat, feketézőket stb. állították a bíróság elé, azonban a '20-as években sok csempész felett is ítékeztek (az árucsempészet is árdrágító visszaélésnek számított).

35 Gömöréről, valamint Abaúj és Zemplén vidékéről írták 1923-ban: „Errefelé az aranycsempészség a legelőkelőbb foglalkozás. Persze nem könnyű mesterség, mert a határvámokon nagyon vigyáznak. De a leleményesség, a nyereség reményében, mindent kitalál, hogy kijátssza a hivatalos ellenőrzést.” (Budapesti Hírlap, XLIII. [1923] 183. 5. p.)

36 *Magyarság*, XV. (1934) 96. 5. p.

37 *Nemzeti Ujság*, XVI. (1936) 227. 13. p.

38 *Vasvármegye Hivatalos Lapja*, XXXIII. (1935) 19. 184–185. p.

39 *Nemzeti Ujság*, XII. (1930) 204. 16. p.

40 Az ún. tűzkőadóról (a pénzügyminiszter 15.500–1925. számú rendelete) egyöntetű véleményét fogalmaz meg a *Magyar Ipar* című országos hetilap: „Ilyen mérvű megadóztatás a kincstárnak jövedelmet nem jelenthet, mert az egész tűzkőkereskedelmet ezzel rendeletileg

delkezéseknek is köszönhető, hogy a tűzköcsempészsés sokáig az egyik „legvirágzóbb iparág” volt. Zsákokba, batyukba, de még zsebekben is el tudtak vinni annyi mennyiséget ebből, hogy az jól jövedelmezzen.

A szacharin – „cukorpótló”, „édes”, „ezerédes”, „ezerjó”, vagy ahogy még emlegették: a „cseh-pótló” – is nagy tételben érkezett Magyarországra. A jóval olcsóbb, mesterségesen előállított szer édesítő ereje sokszorosa volt a cukorénál, jellegzetes fémest utóíze könnyen felismerhetővé tette.⁴¹ A legtöbb háztartásba eljutott, de főként a szegényebb réteg vásárolta előszeretettel. A két világháború között az amúgy sem magas cukorfogyasztás folyamatosan apadt emiatt, amit a falusi kereskedők éreztek meg legjobban.⁴²

A cukor aktuális áráról függően érkezett egyik országból a másikba. Az 1. világháború után például Csehszlovákiából csempészték át, de 1921-ben Magyarországon már nem volt cukorhiány, és rövid ideig olcsóbb is volt itt, mint a határ túloldalán, úgyhogy ekkor megfordult a cukorcsempészsés iránya,⁴³ ami aztán később újra változott.⁴⁴

A szivarka- vagy cigarettapapír csempészsése is olyan méreteket öltött, hogy annak megakadályozására szintén rendeletet hozott a magyar pénzügyminisztérium.⁴⁵ A könnyű, kis méretű terméket – csakúgy, mint a tűzkövet – ezres nagyságrendben vásárolták és szállították hátizsákokban Magyarországra. Ezekért elég volt a határt átlépve a legközelebbi üzletig elmenni, az ottani boltosok általában fel voltak készülve a „nagybani” vásárlókra.⁴⁶

A cigaretta és a dohány csempészsésének iránya – a cukoréhoz hasonlóan – az aktuális árak és lehetőségek szerint változott.⁴⁷

A csempészsés témájának talán a legérdekesebb szála a Bata cég szerepének vizsgálata. Cipőik és más termékeik az egyik legjelentősebb szerepet töltötték be a csempészsésben. Csehszlovákiából szinte mindenki hozott ebből az olcsó lábbeliből kisebb-

a csempészek kezére juttatja. A legális kereskedelem ugyanis ilyen mértékben megadóztatott cikk árusításával nem foglalkozhatik, maga az áru jellege pedig a csempészsést nagyon könnyűvé teszi.” Magyar Ipar, XLVI. (1925) 4. 3. p.

41 Egy újságíró mátrai csempészekkel találkozott 1934-ben, s miután barátságosan megkínálták „egy-egy csupor édes, veres borral”, rögtön rájött, hogy szacharin van benne: „Az első korty után benneérezem a »cseh-pótlót«”. *Nemzeti Ujság*, XVI. (1934) 90. 14. p.

42 *Kis Ujság*, XLVII. (1934) 34. 4. p. Általában féláron lehetett venni a szacharint a cukorhoz képest. *Új Nemzedék*, XIX. (1937) 255. 9. p.

43 *Reggeli Hírlap*, XXX. (1921) 92. 10. p.

44 *Világ*, XVI. (1925) 290. 6. p.

45 *Magyar Közigazgatás*, LV. (1937) 41. 3. p.

46 Az abasári csempészek például rendszeresen jártak szivarkapapírért Tajtiba. MNL Nógrád Megyei Levéltára (továbbiakban NML) J.1761/1939.

47 A 2. világháború után a Medvesalján termesztett dohányt Rimaszombatban tudták beváltani, azonban a határ túloldalán – amely jóval közelebb volt – sokkal többet fizettek érte. Ráadásul a dohányért kapott pénzt egyúttal pálinkára lehetett váltani, amelyet csehszlovák részen eladva megsokszorozódott a haszon. (Farkas O. 2015, 99. p.)

nagyobb tételben. Becslések szerint több millió pár érkezett illegálisan Magyarországra az 1920–30-as években. Ennek elég komoly következményei voltak a magyarországi csizmadiákra és cipészekre.

Az 1894-ben alapított Baťa cipőgyár gyorsan fejlődött, a gépesített üzemekben hatalmas mennyiségben készültek a lábbelik.⁴⁸ Csehszlovákiában a kézművesek, kisiparosok és a konkurens cégek sem tudták felvenni a versenyt a sok mindenben újító és gyorsan terjeszkedő Baťa-gyárakkal.⁴⁹ Sorra nyíltak az üzleteik a magyarok lakta vidékeken is.⁵⁰ A határhoz közeli boltok forgalma kiemelkedő volt – ahogy fentebb említettük, a feledie és az ajnácskőie különösen, ami egyáltalán nem véletlen.⁵¹ A cég bizonyára tisztában volt a cipőcsempészéssel – sőt, egyesek szerint nem csak hivatalos boltjaik voltak a Magyarországhoz közeli részeken –, de pontos információ nincs arról, hogy ténylegesen belekeveredett volna az illegális üzletekbe.⁵² Azért élhetünk a gyanúval, hiszen voltak, akik hangot adtak a Baťaékkal kapcsolatos tisztességtelen üzérkedéseknek. Ugyan nem a csehszlovák–magyar határszakaszon történt, de 1920-ban konkrét csempészési ügyben voltak érintettek: 20 vagon nyersbőrt foglaltak le tőlük Máramarosszigeten, amit illegálisan akartak kivinni az országból. A komoly veszteség visszaszerzésére, valamint a tekintélyes bírság kifizetésének elkerülésére azt állították, hogy a bőrt előre felhalmozták egy leendő gyár számára. A látszat kedvéért be is rendeztek egy primitív gyárépületet Máramarosszigeten, azonban az sosem kezdte meg működését.⁵³

48 A trianoni határok létrejöttével a cseh cipő kereskedelmét is új alapokra kellett helyezni. Az olcsó lábbelik illegális kivitele korán megkezdődött. Az új állam igyekezett ezt is szabályozni. „Bőrt és lábbelit csak Csehszlovákia területén lehet eladni. Külföldre való kivitelt egyedül a csehszlovák kiviteli és behozatali bizottság (Prága) enged meg.” Rimaszombati Levéltár RS PK 588/1919.

49 Az idővel több kontinensen is érdekelt „cipészkirály”, Tomáš Baťa cége igyekezett alacsonyan tartani termékei árát, a munkásoknak lakhatást biztosított, kórházat, iskolát épített nekik, és amit lehetett, saját maga állított elő a vállalata számára.

50 A két világháború között a felvidéki magyar településeken az idegen anyanyelű lakosok csupán a csendőrök, hivatalnokok, a posta és a vasút alkalmazottai, valamint a Csehszlovákia majdnem egészét elárasztó Baťa cipőboltok dolgozói voltak. (Simon 2014, 17. p.)

51 Az olcsó cipők árusítása az egyik legjobb üzlet volt ebben az időben, még az országhatár közvetlen közelében lévő Tajtiban is volt kereskedés. Két csempész ide tört be 1937-ben, és az ellopott 50 pár cipővel visszaszöktek Magyarországra, de értékesíteni nem tudták, mert a hatóságok közbeléptek. (Eger – Gyöngyösi Újság, XLVIII. [1937] 120. 2. p.) A csempészes gyakori velejárója volt a betöréses lopás. Főként a jól eladható áruval kereskedő üzleteket törték fel, mint például a cipőboltokat. A tótygarmati Baťa cipőraktár is ki volt téve ennek a veszélynek. MNL NML J.2216/933

52 A magyarországi cipész szakma azért ezt tényként közli: „... amikor Bata úgyszólván az egész világot behálózta árujával, akkor a közvetlen szomszédságában levő országgal kapcsolatot nem tudott találni. Boldogulását most csempészéssel próbálja kiegyensúlyozni.” (Cipőszemle, XVII. [1937] 12. 2. p.)

53 Ellenőr, XV. (1928) 20. 19. p.

Tény, hogy nagyon felemás volt a Baťa cég megítélése. A magyar állam, a kisiparosok felszólaltak a köztudott import ellen, viszont nagyon sok ember vásárolta és hordta ezeket a cipőket. „A határszélen városokban és falvakban, szegények és tehetősek egyaránt a Bata-cipőt hordják, meg kell csak állítani gyermekeket és felnőtteket, kikérdezni, hogy jutott a cipőjéhez és egy-kettőre világos lesz előttünk, hogy itt nem szórványos jelenséggel, nem véletlennel, nem egy mellékes dologgal állunk szemben, hanem egy tényleges, szélesmedrű cipőbeáradással.”⁵⁴

Valóban márkának számított a Baťa-cipő, amiről mindenki tudta, hogy nem legális úton érkezett Magyarországra. A legtöbb, kisebb tételben csempészkedő csomagijában 1-2 pár szinte mindig volt belőle,⁵⁵ de a nagyobb mennyiséget a szervezett bandák szállították. Különösen aktívak voltak e tekintetben (is) a mátrai települések, főként Abasár lakói váltak híressé a csempészség által. Ez a Heves megyei község viszonylag messze, mintegy 60 km-re van a trianoni határtól, mégis rengetegen gyakorolták ezt az illegális foglalkozást. Elsősorban bort, pálinkát, illetve oltványvesszőt vittek és cipőt, valamint egyéb árut (cigarettapapír, tűzke, szacharin) hoztak. Az 1930-as évek második felében kezdték jobban figyelni őket a pénzügyőrök, és jó néhányukat el is fogták. Nagy mennyiségben (több ezerről van szó!) foglaltak le cipőket, de az csak a töredéke volt annak, amit a környéken, illetve távolabbi alföldi településeken – sőt, még Budapesten is – értékesítettek maguk, vagy orgazdákon keresztül. Nem minden esetben mentek át a határon, mivel jól kiépített kapcsolatrendszerük volt mindkét oldalon.⁵⁶

Az illegális cipőkereskedelem – noha még az 1950-es években is folytatódott – lassacskán elsorvadt a 2. világháború alatt megépült magyarországi Baťa gyár termelésének hatására. Ezt a martfői üzemet – a későbbi Tisza Cipőgyárat – a Cikta (Cipőgyártási és Kereskedelmi Korlátolt Felelősségű Társaság) létesítette, amely az érsekújvári leányvállalata volt Batáéknak.

Szintén kedvelt csempészárúk voltak a különféle textilek, anyagok, ruhafélék, amelyeket – a zöldhatár kihasználása mellett – gyakran a határátkelőkön próbáltak átjuttatni különböző trükkökkel. Leggyakoribb esetek azok voltak, amikor felvették a ruhákat (pl. az asszonyokon több szoknya, kendő, harisnya stb. volt), vagy magukra erősítették. Ezeket a módszereket a határőrök, pénzügyőrök is jól ismerték, a legtöbb gyanús egyént motozásnak vetették alá.

54 *Lábbelikészítők Lapja*, XX. (1938) 3. 1. p.

55 A számos példa közül egyet említve: M. Istvánné és B. Mária zabari lakosok 1-1 pár cipőt csempészték be, amikor az Alsóutas-pusztai határőrök 1933-ban elfogták őket. Az áru értéke 5-6 pengő volt. MNL NML J.105/1934.

56 *Eger – Gyöngyösi Újság*, XLVII. (1936) 53. 2-3. p.; *Magyarország*, XLIV. (1937) 113. 13. p.; *Cipőszemle*, XVII. (1937) 12. 2. p. Jól tükrözi a korabeli viszonyokat, hogy a magyarországi kisiparosok a csempésztett cipők beáramlása kapcsán még csak följelentéssel sem mertek élni, mivel látták, hogy még a legmagasabb rangú főtisztviselők is vámentesen bejött Baťa-cipőt viseltek. (*Lábbelikészítők Lapja*, XIX. [1937] 9. 8. p.)

A leggyakoribb csempészárak a különböző fejkendők, zsebkendők, harisnyák⁵⁷ voltak, valamint a végvásznak. A Monarchia idején is kedveltek voltak a cseh gyáripár textiltermékei, valamint a különböző ékszerek, gyöngyök, flitterek, amelyeket – főként a viseletes vidékek, települések – az öltözetekhez felhasználtak. Ezek Magyarországra való beáramlása a csempészéssel tulajdonképpen tovább folytatódott.⁵⁸

A gyarmatárak is jelentős árkülönbséget mutattak a két ország között, ezek csempészése szintén jól jövedelmező üzletnek számított. A különböző fűszerek közül Magyarországon hiány volt a borsból, ráadásul magas vámmal illették, ennek pedig egyenes következménye az illegális behozatal. Csehszlovákiában (és Romániában) az 1930-as évek közepe táján például 1 kg bors ára 60 fillér körül mozgott. Ha legálisan akarták forgalomba hozni, akkor ehhez jött a magyar vám, ami közel 3 pengő volt, valamint a 11%-os vámforgalmi adó. Ezzel szemben a csempészek plusz költségeként csupán a fuvardíj jöhetett számításba, és így nem egészen 1 pengőért hozzájutottak 1 kilónyi borshoz, amit 4-5 pengőért értékesítettek.⁵⁹ Más kisebb árukhoz hasonlóan a mennyiségen lehetett keresni, éppen ezért a „batyuzók” próbáltak minél többet hozni a borsból,⁶⁰ de a komolyabb tételeket a szervezett bandák – kimondottan erre szakosodott csempésztársaságok – személy- és teherautókon szállították.⁶¹ A gömöri

57 A Baťa cég is gyártott textilneműt, például harisnyát, ami szintén kedvelt csempészárú volt.

58 Például a Hangony-völgyiek – akik 1920 előtt gyakran jártak Rimaszombatba textilt vásárolni – cájg-, delin-, batiszt-, grenadir-, sifon- és zefiranyagokat (Dömötör 1996, 512. p.), a nógrádi palóc vidékre pedig bársonyt, selymet, kasmírt és brünni szőttést csempészték át a két világháború között. (*Magyar Nemzet*, XIX. [1963] 166. 5. p.) Csehszlovákia nagy mennyiségben látta el ilyen termékekkel a többi szomszédos országot is, így pl. Romániába szintén csempészték nagyobb tételekben textilt. A bécsi döntés után visszaesett ez az „üzletág”, mert a szudétánémet vidéket, ahol több jelentős selyemgyár is működött, elcsatolták. (*Magyar Lapok*, VIII. [1939] 1. 7. p.) Egy-egy adat utal arra is, hogy Magyarországról Csehszlovákia irányába szállítottak textilt, de arra a kérdésre, hogy ez miért történhetett – vagyis az olcsó cseh áruval hogyan keltek versenyre a magyar termékek –, jelenleg nincs megnyugtató válasz. Farkas Gyöngyi úgy véli, hogy talán valamilyen ideiglenes hiányról lehetett szó. (Farkas Gy. 2012, 50. p.) Mivel a szerző (nyomozati) forrásai 1949–1953 közöttiek, érdemes lenne megvizsgálni, hogy mindennek nincs-e köze a polgári (városi) ruhák terjedéséhez és így a feleslegessé váló, de jó minőségű paraszti ruhadarabok értékesítéséhez. Ehhez hasonló esetekre a későbbi évtizedekből jó példa az Erdélyből Magyarországra érkező textiliák.

59 *Nemzeti Ujság*, XVI. (1936) 227. 13. p.

60 1935-ben Cered környékén elfogott három csempész szállítmánya példaként: Sz. Józsefnél 1 kg öröletlen bors, 1000 db tűzkő, 5 kg hántolt rizs, 1000 levél szivarkapapír, M. Pálnál 1 kg bors, 4700 db tűzkő, 5 méter pamutbársony, 1 db gyapjú fejkendő, míg Sz. Antalnál 1 db pamut kötőtáru, 2000 levél szivarkapapiros volt (MNL NML J.136/1941.), de gyakran előfordult, hogy valaki 10 kg, vagy annál is több borsot csempészett egy útja során. MNL NML J.2897/1942.

61 Részlet egy sokatmondó tudósításból: „Alig múlik el nap a cseh vagy a román határ mentén, hogy ne ropogna a vámorörök fegyveréből sortűz a hatalmas teherautókon robogó bors csempészek után, sőt nem egy esetben valóságos véres harc fejlődik ki a csempészek és a határőrség között. A [...] gangsterek [...] nem riadnak vissza semmitől és csak nagyban, autóval, fegyverrel űzik veszedelmes mesterségüket.” (*Nemzeti Ujság*, XVI. [1936] 227. 13. p.)

vidékről rengeteg csempészárú – így például fűszer – érkezett Miskolcra,⁶² valamint a fővárosba.

Csehszlovákiában a rizs is jelentősen olcsóbb volt. Gömörszőlőn például volt olyan, aki szekérrel ment át Tornaljára, ott nagyobb mennyiségű rizst pakolt fel és átcsempészte Magyarországra, ahol busás haszonnal adta el egy kereskedőnek. Az így keresett pénzből egy nagy csúrt tudott felépíteni. (Dobosy 1984, 59. p.)

A felsorolt árukön kívül voltak egyéb termékek is, amelyekkel próbálkoztak a csempészek. Az egyedi esetek közül talán az egyik legmeglepőbb azé a miskolci sütemény-bűnszövetkezeté, akik nagyobb mennyiségű csempészett liszthez jutottak az ínséges időkben és abból kalácsot sütöttek, amit illegálisan árultak. Nem csupán a csempészéssel és a törvénytelen kereskedéssel vétettek, hanem ekkor volt hatályban egy miniszteri rendelet, amely szigorúan tiltotta olyan sütemények készítését és sütését, melyben 50 százalékon felüli mennyiségben van tiszta liszt. Korábban is voltak hasonló kihágások, de a hatóságok elnézőek voltak azokkal a szegény asszonyokkal, akik kis mennyiségben maguk sütötték és árulták ezeket a kalácsokat, péksüteményeket. Az említett bűnszövetkezet mögött két miskolci pékmester állt, akiknél hetente 15–20 ezer sütemény készült. Ennek nagy részét Rimaszombatba szállították, kisebb részét „kofák” vették meg darabját 24 fillérért és árusították pályaudvarokon és másutt 30 filléres áron.⁶³

Egy másik, hasonlóan egyedi példa egy élelmes hangonyié, aki mintegy kétszáz pióca csempészésével próbálkozott meg 1922-ben. Miután egy ottani mocsarat lecsapolták, összefogdosta és befőttesüvegekbe tette a piócákat, majd a határ túloldalára indult, ahol darabját öt cseh koronáért értékesítette volna, de idő előtt lefűlelték.⁶⁴

A csempészekkel szemben – hatóságok, büntetések

Külön is kell szólni azokról, akik ténylegesen igyekeztek meggátolni a csempészést. Az államhatárt felügyelő katonai egységek, a vámokért felelős fináncok, valamint a rendfenntartó szervezetek működése és a lakossággal való kapcsolata nagyban befolyásolta a csempészek tevékenységét. (Külön tényező a két ország közötti mindenkori viszony.) Ezekre elég szélsőséges példák állnak rendelkezésünkre. Egyrészt beszélnek egy lazább határőrizetről, a pénzügyőrökkel, katonákkal való jó kapcsolatáról,⁶⁵ akiknek tudtával⁶⁶ – olykor segítségével⁶⁷ – zajlott a csempészés. Ha valakit mégis elkaptak,

62 *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, XLIV. (1935) 199. 2. p.

63 *Reggeli Hírlap*, XXVII. (1918) 52. 2. p.

64 *Egri Népiújság*, XXXIX. (1922) 187. 3. p.

65 A határ menti falvak lakói nemegyszer baráti viszonyt ápoltak az ott szolgálatot teljesítő fináncokkal, katonákkal, illetve azok családjával. (Farkas O. 2015, 101–103. p.)

66 Bozó 2006, 371–372. p. A különböző jutalékok még inkább elnézőbb magatartást eredményeztek. Beszédes példa az abasári borcsempészet, amivel kezdetben próbálkoztak a gazdák, de mire átjutottak a határon, szinte nem maradt semmi, mert mindenki „levette a vámot”. (Kunszabó 1968, 46. p.)

annak a büntetése olyan kis mértékű volt, hogy nem tántorította el a további törvényszegéstől.

Másrészt az egyre szigorodó rendeletek kiadása is azt tükrözi, hogy komoly szembenállás volt a magyar, valamint a csehszlovák állam és az illegalitást választók között. Ez utóbbit támasztják alá a csendőrségi beszámolók, az újságok tudósításai, a nyomozati jegyzőkönyvek és más visszaemlékezések is. A két, merőben másként lefestett kép közül azért az utóbbi volt a gyakoribb. Amit viszont egyöntetűen állítanak a források, hogy a két világháború között a „cseh” fináncok keményebben léptek fel – a túlnyomó többségben magyar nemzetiségű – csempészekkel szemben, és olykor a szomszédos ország határőreivel, vámőreivel, csendőreivel is.⁶⁸

A halálos áldozatokat követelő fegyverhasználatot a magyar oldalon legtöbbször jogosulatlanok tartották. Ezek közül talán a legnagyobb vihart kavart eset az 1933. március 3-án lezajlott, három ember halálát okozó „sortűz”: a putnoki vásárból hazafele tartó nagyobb csoportra lőttek pénzügyőrök és csendőrök Sajószentkirály határában. A hatóságok akciója előre eltervezett volt, úgy tudták, hogy nagyobb létszámú csempészcsapat fog érkezni a hajnali órákban, ezért is voltak megerősített egységben.⁶⁹ Ekkoriban nem ez volt az egyetlen ilyen agresszív fellépés csehszlovák részről,⁷⁰ ami

67 A fentebb említett állatcsempészési ügyek mellett később is előfordult, hogy a hatóság emberei „segítő kezét” nyújtottak. (Farkas Gy. 2012, 51–52.)

68 Ugyan volt rá több példa, hogy a csehszlovák hatóság embereivel együtt lehetett működni – egy konkrét esetenél megjegyzik, hogy ezek magyarul tudó tót legények voltak –, de inkább az ellenséges viszony volt a jellemző. Nemezszer fegyverhasználatra is sor került a 20-as, 30-as években. Például: *Újság*, I. (1925) 119. 4. p.

69 A budapesti csehszlovák követség a hírekre reagálva azt állította, hogy a sötétben azért használták a fegyverüket járőrök, mert a csempészek a felszólításra futásnak eredtek (Budapesti Hírlap LIII. [1933] 58. 8. p.), egy másik verziójukban meg azt állították, hogy azért lőttek, mert a túlerőben lévő emberek feléjük rohantak. (*Pesti Hírlap*, LV. [1933] 59. 4. p.) Az ügynek olyan jelentősége volt, hogy a Magyar Nemzeti Párt képviselői a helyszínre utaztak és kivizsgálták az esetet, majd Szent-Ivány József interpellációt intézett a pénzügyminiszterhez és belügyminiszterhez a vérengzés tárgyában, és parlamenti vizsgálóbizottság kiküldését követelte. Szent-Iványék azt hangsúlyozták, hogy a csoport tagjai nem tanúsítottak olyan magatartást, amely indokoltá tehetné volna a fegyverhasználatot, valamint azt, hogy az áldozatok és társaik nem hivatásos csempészek voltak, hanem munkanélküli szegény emberek, akik saját maguk részére mentek át a határon élelmiszert vásárolni. (*Prágai Magyar Hírlap* XII. [1933] 74. 4. p.; *Magyarság*, XIV [1933] 63. 6. p.) A szlovénországi országos képviselő-testület hamarosan napirendre is vette a kérdést, ahol ugyanúgy ellenkező állítások hangzottak el az esettel kapcsolatban, majd kijelentették, hogy a fegyverhasználat jogos volt. (*Prágai Magyar Hírlap*, XII. [1933] 74. 3. p., 100. 2. p.)

70 „Nap-nap mellett történnek csempésztragédiák, amelyeknek családapák, de gyakran fiatal anyák is áldozatul esnek, akik gyermekeiket akarják megmenteni az éhhaláltól. Különösen a gömöri határ mentén lőttek agyon sok magyart a cseh vámőrök. Sajószentkirály közelében megdöbbentő sűrűn ismétlődnek meg a halálos csempésztragédiáik.” (*Függetlenség*, II. [1934] 187. 20. p.)

mögött ott rejlik az is, hogy nemegyszer ők estek áldozatul, mivel – a gyakran túlerőben lévő – csempészek egy része fel volt fegyverezve.

A második világháború után is hasonló viszonyok uralkodtak mindaddig, amíg a két ország nem stabilizálta a határőrizetet, illetve erélyesebben fel nem léptek a csempészséssel szemben.⁷¹ Magyarországon ezt az ÁVO-ra, illetve az ÁVH-ra „bízták”. Innentől kezdve a büntetések, retorziók sokkalta szigorúbbak lettek. Amíg a 20-as és 30-as években az elfogott csempészek pénzbírsággal és néhány napi – ha „bűnjelet” találtak náluk,⁷² akkor pár hónapi – elzárással „megúszták”,⁷³ addig az 50-es években több évre is bebörtönözheték őket. Ugyan a két világháború között is vannak olyan beismert vallomások, amelyeket megváltoztattak arra hivatkozva, hogy azokat a csendőrök, pénzügyőrök erőszakkal kényszerítették ki a vádlottakból, de mindezek az ÁVH módszereihez képest eltörpülnek. A határon elfogott emberekkel szemben már egyáltalán nem voltak elnézőek, ha például azzal mentegetőztek, hogy csupán a rokonaikat látogatták meg (leggyakrabban a nagyon beteg hozzátartozóikra hivatkoztak, vagy esküvőkre, temetésekre stb.), az illegális átkelésekkel kapcsolatban sokszor más vádak is felhozhatók, mint pl. a disszidálás kísérletét.⁷⁴

A lefoglalt árut – azokon kívül, amiket meg kellett semmisíteni – hasznosították. Főként az inségesebb időkben az élelmiszercikkek a lakosság kapta meg, a többit nyilvánosan elárverezték az egykori budapesti Fővámpalotában. *„A főkapu mögött óriási terem van, amelyben hatalmas mennyiségű csempészáru áll felhalmozva. Kávé, tea, rizs, bors, fahéj, bálákban, ládákban és kosarakban. Félmázsás, négyzögletes, csücskös zsákok az egyik oldalon, rajtuk több indiai jelzésű és kínai betűs, tovább pedig ceyloni teás ládák. Másutt »autópneue« lustálkodik, mellette pedig százsámra hevernek a cipők. Csempészáru valamennyi. Ott szedték el mindezt a határvidéken, derék finánca-*

71 Az 1940-es évek második felének viszonyait jól jellemzi ez a részlet: *„Kétezer kilométernyi országhatáron ötezer határőr, pénzügyőr és ötszáz vámtiszt áll őrt és ereje megfeszítésével próbálja feltartóztatni a csempészek egyre növekvő áradatát. A harc természetesen egyenlőtlen, mert egyes helyeken a vidéki »kiskirályok« is a vámhivatali tisztviselők ellen fordultak. [...] A határmenti falvak lakosságának egyrésze csempészetből akar megélni.”* (Demokrácia, V. [1946] 17. 8. p.)

72 A legtöbben tisztában voltak azzal, hogy ha el is fogják őket, akkor az árutól – még az állatoktól is – meg kell szabadulniuk, mert bizonyíték hiányában csupán tiltott határátlépésért kaphatnak büntetést. (Az eldobált holmik azután később összeszedték, ha tudták. Sok esetben azzal védekeztek egyesek, hogy ők nem csempészek, hanem az út szélén, az erdőben vagy másutt találták a számukra ismeretlen dolgokat.)

73 A pénzbüntetést a vámjövédéki kihágás mértékéből állapították meg, annak többszörösét kellett fizetni büntetésként, de legtöbbször „leülték”. (Egy 1938-as esetben például 100 pengő büntetést 4 napi fogházzal váltottak ki. MNL NML J.1285/1938. Máskor ezt 100 pengő/napként számították. MNL NML J.1745/1939.) Érdekességként említhetjük, hogy 1921-ben a börtön mellett botbüntetésre ítélték csempészeket Szabolcs megyében. (Magyar Jövő, III. [1921] 141. 2. p.)

74 Az ÁVO (ÁVH) kihallgatási módszereiről I. pl. Kovács 1988. 107–108. p., Farkas O. 2015. 53–58. p.

ink. Sorra vizsgáljuk a csomagokat. Kiderül, hogy az áru kilencven százalékban Csehszlovákiából való.” Rengeteg cipő volt mindig, kis kivételtől eltekintve mind Baťa márkájú, valamint sok kerékpárgumi, továbbá bor és pálinka, de árverésre kerültek a lefoglalt csempészjárművek is.⁷⁵

Csempészbandák

A szervezettebb csempésztést különböző bandák, társaságok, alkalmi csoportosulások végezték. Ezeknek az irányítója, vezére rendelkezett a szükséges tőkével és általában a háttérben maradt.

Ilyen volt L. Hermann állatkereskedő is, aki egy kiterjedt hálózatot hozott létre. Rendszeresen kereste fel a határ menti falvakat és ott a gazdáktól jó áron vásárolt állatokat (lovakat, ökröket). Mindig volt olyan embere, aki áthajtotta azokat, maga sosem kockáztatott. Így például Gömörszőlősen 12 emberrel kötött üzletet, valamint a helyi csordást bérelte fel a csempészésre.⁷⁶

A gömöri határszakasztól nem messze, Tornaszentjakab településén nagyon komolyan megszervezett csempésztársaságot lepleztek le 1928-ban. Mint később kiderült, ekkor már több éve folytatták az illegális textilkereskedelmet. A szálak egészen Prágába vezettek. Az itteni cseh gyárakból a magyar felirattal ellátott csomagokat Kassára szállították.⁷⁷ Innen vitték tovább az árut Tornahorváti, valamint Zsarnó településekre, ahol szabályos raktárépületeik voltak. Itt pakolták le a nagy mennyiségű harisnyát, zsebkendőket, fejkendőket, vásznakat és más hasonló holmit. A határon szolgálatot teljesítő csehszlovák és a magyar fináncok, valamint határőrök között is találtak megvesztegethető embereket, akik elősegítették az áru könnyebb átjutását Tornaszentjakabra. Innen vitték tovább miskolci kereskedésekbe, ahonnan az egész ország területére szállítottak ezekből az árukból.⁷⁸ Az ügyről akkoriban úgy írtak a lapok, hogy a vizsgálatok során „teljesen kibontakoztak a csempésztés hatalmas méretei, amelyekhez foghatót eddig még nem lepleztek le a trianoni határok mentén”.⁷⁹

A szervezett csempészbandák másik típusa általában betöréssel, lopással, rablással is foglalkozott. Fegyveres csoportjaik tulajdonképpen a háborúk „maradványai”, nemcsak a lakosságra, hanem a határőrökre, fináncokra, csendőrökre, rendőrökre is veszélyt jelentettek.⁸⁰

75 *Nemzeti Ujság*, XIX. (1937) 248. 20. p.

76 *Reggeli Hírlap*, XXXI. (1922) 222. 4. p.

77 *Pesti Hírlap*, L. (1928). 223. 9. p.

78 *Magyar Jövő*, X. (1928) 220. 11. p.; 221. 3. p.; 223. 4. p.; 225. 3. p.; A határon 30-40 kg-os batyukban csempészték át az árut erre felbérelt emberek, akik Tornaszentjakab határában helyi fuvarosok szekereire pakolták, akik tovább szállították a szokásos miskolci címekre.

79 *Magyar Jövő*, X. (1928) 231. 5. p. Becslések szerint 200 mázsa, azaz mintegy 120 km hosszú szövetárut csempészték át ily módon.

80 Több tudósítás is beszámolt az 1. és a 2. világháború után a fegyveres csempészbandák veszélyeiről. Például: *Reggeli Hírlap*, XXXII. (1923) 25. 4. p.; *Kis Újság*, II. (1948) 108. 2. p.

Nem kevés betyárromantikával fűszerezve írnak a lapok néhány bandavezérről és társairól. Ilyen volt az 1920-as évek második felében Szokol István „Köblös”, akit Dél-Szlovenszko vagy Gömör és Nógrád Rózsa Sándorának neveztek. Szokolék azonban inkább haramiák voltak, akik pénz és értéktárgyak mellett rengeteg állatot loptak vagy raboltak el a határ mindkét oldaláról, amiket aztán Magyarországon értékesítettek ottani kapcsolatok révén. Összesen 39 marha, közel 500 juh, több mint 100 sertés, valamint lovak, kecskék, más jószágok eltulajdonítását rótták fel nekik, de feltételezhetően ennél is nagyobb számról lehetett szó. A csehszlovák és a magyar hatóságok összehangolt munkájának eredményeképpen elfogták a vezért és a banda majdnem minden tagját, akik közül többen – maga Szokol is – pásztorok voltak.⁸¹

A Mátra utolsó betyárjaként emlegették Takács Józsefet, a „Nagy Tüzes”-t, aki szintén egy Nógrád és Gömör vidékére átjáró abasári csempész volt, csak ehhez az állatokat, a bort és a pálinkát, valamint szőlőoltványokat betöréses lopásokkal, rablásokkal szerezte. Felfegyverzett bandájával Heves megyében 1930-tól garázdálkodott, 1934-ben fogták el és 3 évi szabadságvesztésre ítélték – amit később 14 hónapra csökkentettek. Szabadulása után folytatta az illegális tevékenységeit, de már nem mint veszélyes rablóbanda vezére. 1940-ben tűzkőcsempészésért került újra börtönbe. A korabeli lapok nagyon sokat cikkeztek róla és szenzációként kezelték a vele kapcsolatos híreket.⁸²

Ugyanígy voltak Okolicsányi Lászlóval is, akit a zabari Fatia Negraként emlegettek az 1920-as években. Idővel lelepleződött, hogy nemcsak gazdálkodik határ közeli birtokán a „főhadnagy”, hanem rabló- és csempészbanda irányítójaként is tevékenykedett. Úgy fosztotta ki embereivel a határ mindkét oldalán a környékbeli gazdákat, kereskedőket, boltosokat, hogy azok közben a védelmezőjüket látták benne. Csehszlovákiába főként állatokat és bort, onnan pedig cukrot csempészték. Okolicsányi egy rejtélyes budapesti gyilkosság kapcsán került igazán reflektorfénybe, a zabari ügyeket néhány hónapi börtönbüntetéssel megúszta.⁸³

A 2. világháború után is több ilyen bűnbanda tevékenykedett a nógárdi és a gömöri vidéken.⁸⁴ Jelentőségüket jól mutatja, hogy egy 1948-ban a ternaljai járási bizottság által kiadott iratban – amely az összes helyi bizottságnak el lett küldve – külön foglalkoztak a fegyveres csempészbandák ügyével. Felhívták a lakosság figyelmét, hogy ezek nagy veszélyt jelentenek és kérik, hogy segítsék a rendőrség és a pénzügyőrség mun-

81 *Prágai Magyar Hírlap*, X. (1931) 92. 7. p.; 95. 6. p. Másutt is említik, hogy a csempészeknek – csakúgy, mint régebben a betyároknak – a juhászok, kondások, gulyások segédkeztek. Erre utal: Ujváry 2002, 778. p.

82 *Eger – Gyöngyösi Újság*, XLV. (1934) 70. 2–3. p.; 75. 3. p.; 106. 2–3. p.; XLVI. (1935) 30. 3. p.; LI. (1940) 56. 2. p. Takács Tüzes Józsefről tesz említést egyik munkájában Földi Ádám, valamint bővebb írásban is foglalkozik személyével. (Földi 2010a., 2010b.)

83 Több lap is cikkezik róla, a zabari esetekkel kapcsolatban I. *Pesti Napló*, LXXVI. (1925) 83. 8–10. p., *Miskolci Napló*, XXVI. (1925) 82. 4. p.

84 A szájhagyományban ma is él Mosolygó Jani és Nagyszemű Paja fegyveres csempészbandájának emléke, akik nagyon sok állatot elhajtottak erről a vidékről. Hozzájuk hasonló volt Kerekgede környékéről a B. József és M. István vezéreltével működő bűnözői csoport. MNL NML XXV. 5. 93-14051/52.

káját, valamint hozzanak létre egyfajta önvédelmi szervezetet, riadóztassák a falut, ha feltűnik valamelyik banda.⁸⁵

Csempésztársadalom

A csempészek társadalmi összetétele eléggé heterogén volt. Ott találjuk közöttük a nincstelen, kényszerből lett törvényszegőt, a módosabb parasztokat, akik vagy jövedelemkiegészítés céljából, vagy már gazdálkodási formaként üzték ezt a tevékenységet. De ott vannak a nagyobb birtokon gazdálkodó elit tagjai, valamint a vállalkozóbb szellemű polgárok, akik között feltűnően sok volt a zsidó kereskedő. Ez utóbbiak olykor maguk is átvártak a határon, de jobbra az orgazda, a megrendelő vagy az áruellátó⁸⁶ szerepét töltötték be. A „vállalkozó” felfogadott embereket a csempészésre, azaz „nap-számosa”, „csomaghordója” volt (Farkas Gy. 2012, 51. p.), de az „alkalmazottak” sokszor nem is ismerték a „befektetőt”, aki az egész üzletet pénzelte.⁸⁷

Az eddig feltárt esetek alapján az vehető ki, hogy a számbeli arányokat tekintve a szegényebb népréteg csempészei voltak többségben. A bírósági tárgyalások lezárásaként elhangzó ítélethirdetések során többször is enyhítő körülménynek vették a vádlott vagyontalanságát, „a munkanélküliségből eredő szorult anyagi helyzetét”, „nagy szegénységét” stb.⁸⁸ Az egykori kissikatori lócsempészek köréből származó érdekes példa szintén ezt illusztrálja: „Az édesapámat az egyik ilyen úton elfogták és bíróság elé citálták. Ő meztláb ment a bíróságra azért, hogy igazolja, hogy sajnos nagyon szegény és a megélhetésükhöz szükséges, hogy csempészkedjenek.”⁸⁹

A nem és a kor tekintetében is megoszlik a csempésztársadalom. A veszélyesebb vállalkozásokat (lábasjóságok, nagyobb tételek stb. csempészése) a férfiak végezték, az asszonyok a kisebb, könnyebb holmikat hozták-vitték, de gyakrabban átvártak az ismert utakon. Egy időben előszeretettel küldtek gyerekeket, fiatalkorúakat, abban a tudatban, hogy ha elkapják őket, akkor nem lesz annyira szigorú a büntetésük, mint a felnőtteké.⁹⁰ A hatóságok által lefoglalt áru negyedéves budapesti árverésein a csem-

85 Rimaszombati Levéltár OU MMV 9452/1948.

86 Számos esetben a csempészeknek megvoltak a „legális” áruforrásaik. Mindig ugyanazokban az üzletekben vásároltak, amelyeknek tulajdonosai tisztában voltak a vevők tevékenységével, sőt előfordult, hogy ők maguk is részesei voltak a „vállalkozásnak”. Erre utal: Simon 2011, 89. p.

87 „A csempészek igazi »gazdáik« nem is ismerik, mert mindegyik oldalon, különösen a mi [magyar] oldalunkon három-négy kézen is keresztül megy az áru, hogy az illető, akinek a pénze »dolgozik«, óvatosan a háttérben maradhasson.” (Nemzeti Ujság, XIX. [1937] 248. 20. p.)

88 Egy szenátor felszólalásában a csempészekkel szembeni erőszakos, halálos kimenetelű hatósági fellépések ellen tiltakozva a következő érvelés hangzott el a csehszlovák parlamentben: „Nem passzióból teszik, hanem nyilván kereset és megélhetés nélkül lévén, a nyomor taszítja őket erre a kockázatos lépésre.” (Prágai Magyar Hírlap, XIV. [1935] 142. 4. p.)

89 Kovács László (Szentsimon) gyűjtése.

90 *Határőr*, XII. (1957) 7. 7. p.; Kovács 1988, 107. p. Az 1920-as évek első felében 14 éves kor alatt nem kellett határátlépési igazolvány, a kiskorúak szabadon közlekedhettek, amit ki is tudtak használni csempészkedésre. **Világ*, XIII. [1922] 179. 6. p.)

pészek nevét is közzétették, ami a fenti megállapításokat támasztja alá. „Nagy táblán pellengérezik ki minden egyes alkalomkor a csempészeket: nevük felsorakoztatása mellett fel van tüntetve a csempészett áru minősége, súlya vagy darabszáma és a kikiáltási ár. Ahogy az egyik vámtisztviselő kalauzolása mellett végignézzük ezt a névsort, megállapítható, hogy nagyon sok név már többször szerepelt ebben a »bűnlajstromban«, vannak azután közöttük úgynevezett alkalmi csempészek is, akik nem hivatás- és üzletszerűen űzik ezt a súlyosan büntetendő mesterséget. A csempészek legnagyobb része férfi, van közöttük azonban asszony is, sőt nagyszámmal gyermekek is, 10–18 éves korúak. Ezúttal 586 csempész neve olvasható a »pellengér oszlopom«, a csempészett holmi pedig a gyarmatárutól a piperecikkgig váltakozik.⁹¹

Az ún. csempésztársadalom tagjai egy-egy településen kimondottan nagy számban voltak jelen. Az ide vonatkozó példák közül talán Gömörpéterfala az egyik, ahol sokan meg is gazdagodtak ebből a tevékenységből. A falu új templomát 1929–30-ban építették fel közadakozásból – az emlékezet szerint ezek az adakozók csempészek voltak.⁹² Gömörpéterfalához hasonlóan a medvesaljai községek – valamint környezetük – hasonlóan nagyon aktívak voltak. Külön említik a következőket: Almágy, valamint a hozzá tartozó pusztá, Bakóháza (Bozó 2006, 372.), Dobfenek, Óbást, Egyházasbást, Medveshidegkút (Illés 2006.), Vecseklő, Tajti, Cered, Utaspusztá, Zabar.

Ózd környékén szintén csempészfalvak sorakoztak. Domaháza az egyik legismertebb, de a hangonyi lócsempészeknek is nagy hírük volt.⁹³ Innen északkeletre Bánréve, Gömörszőlős, Sajószentkirály, Abafala, Sajólénártfalva települések szerepelnek többször a csempészet kapcsán.

Nem a határ közvetlen közelében volt néhány ismertebb csempésztelepülés, amelyek Gömörrel és Nógráddal álltak kapcsolatban. Ilyen a sokat emlegetett Abasár, ahol olyannyira szakmává vált ez a tevékenység, hogy egy idő után már embercsempészséssel is foglalkoztak.⁹⁴ A környék nagyobb helységei között is akadnak említésre érdemesek, mint például Miskolc,⁹⁵ vagy Balassagyarmat–Tótygyarmat.⁹⁶

91 Mivel a legnagyobb tételben mindig a Baťa-termékek és más, északi irányból érkező vagy oda szánt áruk kerültek „kalapács alá”, ezért arra következtethetünk, hogy túlnyomó többségben voltak csehszlovák–magyar határszakasz csempészei ezeken a listákon. (Nemzeti Újság, XXI. [1939] 24. 13. p.)

92 Tózsér Árpád egyik költeménye, az *Ad altere Dei* utal erre.

93 Egy elfogott nagyobb banda bírósági tárgyalásán a „kir. ügyész kiemelte, hogy olyan veszedelmes község, mint Hangony, egy sincsen az országban. Ebben a községben ma milliókkal rendelkeznek az egykori koldusok, mert a lócsempészek kilencven százaléka Hangony községből kerül ki”. (Reggeli Hírlap XXXI. [1922] 226. 4. p.)

94 Magyar Távirati Iroda Hírei, 1938. szeptember 17.

95 Miskolc, a csempészváros – ez a címe a *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap* 1937. január 24-i számában megjelent tudósításnak. (Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, XLVI. [1937] 19. 5. p.)

96 Egy Balassagyarmatról szóló riport kapcsán kérdezte az újságíró a helyieket, hogy a túlsó parton milyen község van. A válasz sokatmondó volt: „Nem község az – magyarázza egy helybéli. Ott vannak a gyarmati szőlők, azok alatt alakult egy csempészfalu: Tótygyarmat. Folytonosan nő, gazdagszik, mert, mi tagadás, a holmi olcsóbb odaát, mint nálunk, hát van

A csempészés hatásai

A határ menti csempészés közvetlen és közvetett hatásait nem csupán az abban tevékenyen részt vállaló csempészek, orgazdák, valamint a vámőrök, pénzügyőrök, csendőrök vonatkozásában érdemes megvizsgálni, hanem az érintett lakosság szempontjából is.

Egyrészt a gazdálkodók a jól eladható termékek előállítására nagyobb hangsúlyt fektettek, ez is alakított az addigi gyakorlatukon. A már többször említett abasári csempészek – akiknek elsősorban nógrádi és gömöri kapcsolataik voltak – „szőlőoltvány-vállalkozása” is ebből fakad: Ugyan korábban voltak szőlőiskolák a faluban, de csak annyi, amennyi szükséges volt a pótlásokhoz. Az 1920-as évek közepétől viszont 2–2,5 milliót oltottak évenként a csempészéshez. A rendszeres és nagyobb távolságra történő szállításhoz alkalmasabb szekértípusokat és nagyobb testű lovakat kezdtek el vásárolni és használni. (Kunszabó 1968. 46. p.)

Másrészt a csempészaruk egy részét eleve a határközeleli településeken értékesíteték, ebből kifolyólag a legálisan – elsősorban a magyar oldalon – működő kereskedőknek, boltosoknak számolniuk kellett az így megjelenő konkurenciával.⁹⁷

A konkrét példák közül a szacharin elterjedésével a cukorfogyasztás (és -vásárlás) visszaesését már fentebb említettük, de ami egyértelműen mindennél nagyobb horderejű volt, az a Baťa-cipők nagy mennyiségű és széles körű csempészése.

Erre vonatkozóan több panaszos hangvételű írás is született a magyarországi iparosok tollából. A felháborodás az 1930-as években sűrűsödött, amikor már tulajdonképpen tetőzött a folyamat. „A határmenti városok és községek cipésziparosai és cipőkereskedői már hosszabb idő óta panaszozzák, hogy rendkívüli módon megsínylik a Csehországból egyre erősödő cipőcsempészést.”⁹⁸ Markáns példa erre a gyöngyösi cipésmesterek „próbálkozása” (nem véletlen, hogy gyöngyösiekről van szó, hiszen a szomszédos település Abasár...). A vásári cipészek, hogy csökkentsék a lábbelik árát, papírral helyettesítettek néhány bőrrészt. Sokan vettek belőle, az esőben azonban a papírtalp szétmállott. Több településről érkezett panasz a hatóságokhoz, aminek vásári razziák lettek a következményei. A csendőrség elő is állított 13 gyöngyösi cipészt, akiket csalás kísérlete miatt jelentettek föl. A perbe fogott iparosok természetesen azzal védekeztek, hogy a tisztabőr cipőt – aminek rendesen 14 pengő volt az ára ez idő tájt – nem tudták olyan olcsón adni, hogy az a 3,5–4 pengős csempészcipővel versenyre kelhetett volna, ráadásul a vevőket is tájékoztatták, hogy bőrtalp helyett „dekli”-t használnak. A szécsényi járásbíró – aki maga is a határ közelében lakott – tisztában volt a tényekkel és végül felmentő ítéletet hozott. Az indoklásában kiemelte, hogy „a vádlottak jogosan hivatkoznak arra, hogy a cseh cipők csempészése alig leküzdhető üzleti verseny.”⁹⁹

is a csempészeknek szüretjük. Nem hiába szóló! Most is olyan egy cipőüzlet nyílt odaát, hogy Pesten sincs különb.” (Pesti Napló, LXXXI. [1930] 284. 36. p.)

97 Ezzel kapcsolatban: *Esti Kurir*, III. (1925) 145. 13. p.; *Reggeli Hírlap*, XLII. (1933) 187. 7. p.

98 *Magyarság*, XIX. (1938) 212. 13. p.

99 *Magyarország*, XLIV. (1937) 107. 6. p., 109. 9. p.

A szakmára ilyen nagy hatással volt akkoriban a csempészet, a falusi mestereknek egyre inkább csak a javítás maradt, vagy az olyan, elkeseredést tükröző megoldások, mint a papírtalpu cipők készítése.¹⁰⁰

Egy másik, de közeli határszakaszhoz tartozó településen, Vámosmikolán szintén nagyon aktív csempészet folyt, és rengeteg Bafa-cipőt hoztak át. Az itt élő suszterek többségének mezőgazdasági munkát kellett vállalnia emiatt, amiért a parasztok haragudtak, mert tőlük vették el a kenyérkereseti lehetőséget. A cipő- és más csempészes további negatív hatása, hogy Vámosmikola megszűnt mint piaci központ, a környéken nem töltötte be ezek után már ezt a szerepet. (Szabó én., 98–99. p.)

A csempészes következménye az is, hogy az ily módon illegális forgalomba került áru egyfajta „brand” lett az emberek számára. Egy betörő Heves megyei falvakban úgy kínált eladásra lopott ruhákat, csizmákat, bakancsokat és szövetet, hogy azt Csehszlovákiából hozta át Putnok közelében kockázatos úton. Az emberek szívesen is vásárolták a „megbízható” holmikat mindaddig, amíg a csendőrök el nem fogták a bűnözőt és véget nem vetettek az illegális üzletelésnek.¹⁰¹

Csempészes: kényszerűség vagy tudatos vállalkozás?

Ha a bemutatott adatok alapján a csempészek helyét keressük a tudományos – jelen esetben néprajzi – diskurzusban, akkor mindenképpen gazdasági szempontból kell megközelítenünk ezt a problémakört. A kupeczek és társaik 1920 előtti kereskedelmi kapcsolataira épülő – immáron törvénybe ütköző – kontinuos állatkereskedelme is anyagi háttérű volt. Elsősorban az Alföldről közvetítettek a Felföldre ily módon lábasjóságokat. Az új országhatárokhoz való alkalmazkodás kényszerű illegális reakciói egy idő után átalakultak kimondottan üzleti vállalkozássá. A csempészett lovak már a határ menti községek gazdáitól, vagy például a budapesti állatvásárokról származtak. De hamar nyilvánvalóvá vált, hogy további lehetőségek rejlenek a megváltozott viszonyokból adódóan. A két ország közötti árkülönbségek, a hiánycikkek és más termékek vám nélküli kivitele vagy behozatala új bevételi forrást jelentettek. Ezek csempészésében túlnyomórészt már olyanok vettek rész, akiknek korábban teljesen másfajta foglalkozásuk volt, és a gazdasági összeköttetések csak 1920 után jöttek létre.

100 „Nem csodálkozhatunk tehát azokon az eseteken, amikor szerencsétlen kisemberek a gyilkos versenyben, fulladozva és már-már elmerülve arra vetemedtek, hogy papírtalpu cipőket hoztak forgalomba, csak hogy elbírják az olcsó cipők konkurenciáját. [...] A munkátlanság pusztít most a falvakban és városokban. A kispáros ott görnyed hajnaltól éjszakáig egy halom agyonrongyolt, elnyűtt lábbeli fölött és foltozza, javítja vakulásig. De egyre kisebbedik az a halom, egyre apad a javító munka is, az olcsó csempész-cipő már-már versenyre kél a talpalással, a fejeléssel, borítással, az emberek nem nagyon költenek a lábbelijük alapos javítására sem, amikor olcsó cipőt szerezhetnek, bár törvénytelen úton.” (Lábbelikészítők Lapja, XX. [1938] 3. 1. p.)

101 Eger – Gyöngyösi Újság, XLV. (1934) 75. 3. p.

Az így kialakult réteg rendkívül heterogénnek mutatkozott a csempészség intenzitását, jellegét tekintve: ott voltak közöttük a korábbi állatkereskedők, az egyszer-kétszer átjáró szegényebb emberek, a jövedelemkiegészítés céljából rendszeresen batyukkal, zsákokkal cipekedők, az ebből élő hivatásosak, valamint a nagyobb tételben üzletelő szervezett bandák tagjai.

A csempészség több tényező találkozásának sajátos eredménye: benne rejlik az alkalmazkodás, a szűkösebb anyagi háttér, a vállalkozókedv, és a lehetőségek felismerése. Az is jól látszik, hogy különböző, korábban élénken működő üzleti tevékenységekkel mutat párhuzamot. Ha azt nézzük, hogy a csempészek is legtöbbször esetben megvették azokat az árukat, amelyeket a határ másik oldalára átjuttatva értékesítettek, akkor több hasonlóságot is felfedezhetünk a felvásárló és közvetítő – vagy akár a házaló – kereskedőkkel, mint például a tyúkászokkal. (Paládi-Kovács 2000, 377–378. p.) További egyezést mutat azoknak a fuvarosoknak, szekereseknek a működése is, akik nem csupán a megfogadott fuvarot vitték-hozták, hanem egyesek saját tőkájükből is vettek szállítható árut, s a visszafelé úton sem jöttek üresen, hanem valami hasznot hozó termékkel érkeztek meg, amit aztán értékesítettek.¹⁰²

A Trianon utáni országhatár tehát egy újonnan nyíló gazdasági lehetőségnek számított, az emberek nagyobb számban, tudatosan vállalkoztak a csempészségre. Olyannyira „meghonosodott” ez az üzletág, hogy a bécsi döntés után sem csökkent vagy szűnt meg a csempészség – bár 1939-ben még így gondolták¹⁰³ –, hanem csupán északabbra tolódott.¹⁰⁴ 1940-ben elfogott abasáriak így vallottak: *„...gyalog bementünk Gyöngyösre. Ott autót fogadtunk. Gyöngyös szélén lévő kocsmánál, ahol mindegyikünk ivott egy-egy fröccsöt, beszálltunk és Szurdokpüspökibe mentünk. E. jegyet váltott Fülekig mindhármunk részére [...] gyalog Fülek kisállomásig mentünk, ahol egy kis korcsmába tértünk be, ahol [...] szalámit elfogyasztottuk és ittunk egy-egy pohár bort. E. Endrével [szintén abasári] ebben a korcsmában találkoztunk. A füleki kiskorcsmából délután négyesben nekivágtunk Szlovákiának és a magyar határt Nagydaróctól balra*

102 Ide vonatkozóan a fuvarosokról: Viga 2013.

103 A trianoni határvonal több olyan ponton lett kijelölve, ahol a földrajzi környezet kedvezett a csempészségnek. Ilyennek számított Gömör és Nógrád erdős vidéke, de például az Ipoly folyó is. Ezek módosulásával gondolhatták úgy egyesek, hogy 1938-tól visszaszorulóban volt a tiltott tevékenység. (Az Ujság, XV. [1939] 80. 7. p.)

104 Az egri kir. törvényszéken összeállították az év végi statisztikákat 1941-ben. *„Az adatok sok érdekes körülményre vetnek világot. Leginkább feltűnő, hogy az idén kevesebb ügymarab került kiosztásra. A csökkenés a jövedéki kihágások 32 százalékos apadása folytán állt elő. Ennek oka pedig egy érdekes körülményben található. Amikor a trianoni határok még a vármegye határánál húzódtak, Abasár, Markaz környéke, továbbá a pétervásárai járás határmenti községeinek népe körében rendkívül elszaporodott a csempészség s így a jövedéki kihágások felduzzadtak a törvényszéken. A trianoni határ most feljebb tolódott, s a csempészség az említett vidékek számára elveszítette helyi lehetőségeit. Így a törvényszék elé kevesebb jövedéki kihágási ügy kerül.”* (Eger, LII. [1941] 6. 3–4. p.)

léptük át és Zsaluzsánba úgy 11 óra tájban érkezünk meg. Ott Csutka nevezetű boltozhoz mentünk, akit E. felzörgetett, mert már aludt, az minket egy konyhába eresztett be. Mindenki maga részére vásárolt ennivalót és sört, azt elfogyasztottuk. Innen Csutka istállójának padlására mentünk aludni, ahol másnap estig tartózkodtunk. [...] Másnap a padlásról lejöttünk és 10 óra tájban találkoztunk D. István abasári lakossal, így öten bementünk a Csutka boltjába és ki-ki bevásárolt...”¹⁰⁵

Azt se felejtjük el, hogy a csempészet egy olyan korszakban alakult ki és virágzott, amely sok szempontból is hátrányosan érintette a lakosságot. A Monarchia felbomlásával Magyarország elveszítette a mezőgazdasági védővámok előnyeit, illetve 1920 után az ipari termékekre magasabb vámokat állapítottak meg. Mindez tartós agráröllöt eredményezett, ami a lakosság nagyobb hányadára – így például a határ menti falvak népességére is – negatívan hatott, ugyanúgy, mint az, hogy az új határok kijelölésével egyes rétegek elveszítették addigi munkavállaló körzetüket (Gunst 1987, 10. p.), és más lehetőségek után kellett nézniük. Mindehhez jött még a nagy gazdasági világválság magyarországi lecsapódása, amely a két világháború közötti korszakra erősen rányomta a bélyegét. A megélhetés szempontjából ki-ki próbálta megtalálni a maga lehetőségeit.

Noha nem egy tipikus „paraszti foglalkozásról” beszélhetünk – hiszen különféle társadalmi csoportok tagjai üzték ezt a nem éppen veszélytelen foglalkozást –, mégis a népi joggyakorlat érhető tetten a csempészéssel kapcsolatban. Gondoljunk csak a többség számára nem életszerű – jobbára „felülről íródott” – törvények megszegésére, ez esetben a trianoni határ „semmibe vételére”, amely hasonlatos a dohánymonopólium bevezetése okozta reakciókkal, vagy a pálinkafőzési tilalommal, de még az orvvadászat, orvhalászat gyakorlatával is. (Szilágyi 2000, 710–711. p.) A hatalom s képviselőinek (pl. a fináncoknak) kijátszása a közösség jogszokása szerint nem számított bűnnek, ez a tény is közrejátszott abban, hogy a gömöri és a nógrádi vidéken is nagy méreteket öltött a csempészés.¹⁰⁶

A vizsgált jelenség – természetesen – nem csupán országosan érhető tetten, hanem világszerte, egymástól függetlenül alakult ki és a mai napig élő gyakorlata van – azt is mondhatjuk, hogy ahol határok vagy ellenőrzések, tiltások vannak, ott a csempészés is megjelenik.

105 MNL NML J.2897/1942.

106 A spekuláns, a már komolyabban üzletelőket viszont más megítélés alá helyezte a közöség. Erről szólnak Szabó Zoltán Dejtárról – szintén egy csempészfalu – íródott gondolatai: „Viszont az üzletszerűen üzött bércsempészés, mikor nem ki-ki a maga számára szerzi be olcsón, amit a határokon belülről csak drágán kaphatna meg, már más és súlyosabb elbírálás alá eshetik. Ugyanígy súlyosabb a »vállalkozó-csempészés«, mikor a dejtári ideát, vagy odaát olcsón összevásárolja az árut, átviszi a határon és aztán drágábban eladja. E vakmerő »vállalkozások« már arra mutatnak, hogy a nép erkölcsi skrupulus nélkül és a parasztmult minden hagyományának sutbadobásával igyekszik úgy érvényesülni, ahogyan tud.” (Szabó én., 104–105. p.)

Amint a bevezetőben már utaltunk rá, még a trianoni határok kijelölése előtti években, azaz az 1. világháború alatt is folyt illegális (csere)kereskedelem, csempészség a vizsgálat alá vont területen.¹⁰⁷ Így akadtak már olyanok, akiknek nem volt ismeretlen a kockázatos, de jövedelmező tevékenység. Az 1930-as évek második felétől valóban szigorodott a két ország közötti határszakasz őrzése, de ez egyáltalán nem jelentette a csempészség végét, csupán visszafogottabban zajlott, például visszaszorult a lábasjóságok áthajtása. Az a fajta csempésztevékenység, amelyre most fókuszáltunk, még az 1950-es évek végéig biztosan megvolt. A visszaemlékezések és a korabeli cikkek is ezt támasztják alá.¹⁰⁸ E korszakban változtak meg gyökeresen a viszonyok: szigorúbb rendfenntartás és határőrizet – a „szocialista tábor”-ba tartozó két ország egyezményeivel –, súlyosabb büntetéskiszabások, a vámtarifák, árfolyamok alakulása, a kettősbirtolesség megszűnése, de a kollektivizáció hatásai (mind a mezőgazdaságban, mind az ipari és kereskedelmi szférában) is ide sorolandóak. A korábban föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező szegényebb rétegek tagjai – akik közül többen csempészsébből próbáltak jövedelemhez jutni – a téveszekben, gyárakban, bányákban, építőiparban találtak munkát, a férfiak körében gyakorivá vált a heti ingázás. (Paládi-Kovács 1997, 408. p.) A tőkés csempészek (kereskedők, kocsmárosok, élelmiszer- és más üzlettel rendelkezők) szerepe – a gazdasági lehetőségeik elvesztése folytán – szintén visszaszorult, a csempészséssel próbálkozók jobbára a határátkelőket használták, és különböző trükkökkel igyekeztek az ellenőrző szerveket kijátszani.

A határ szabályos vagy tiltott átlépésével nemcsak árut csempészték, hanem híreket, információkat, leveleket is továbbítottak titokban, vagy lakodalmakba, temetésekre, rokonokhoz mentek át.¹⁰⁹ Mindezek már kívül esnek a jelenlegi kutatás keretein, de kétésgkívül a határ menti lét jellemzőihez tartoztak, csakúgy, mint a csempészség.

107 A különböző, az állatok fokozott ellenőrzésére irányuló országos és helyi szabályozások is az illegális kereskedelemre utalnak. Ilyen volt például az Országos Közélelmezési Vezető m. kir. miniszter 140000/VI.–1917. számú rendelete, amelyet Rimaszombat városának is szigorúan be kellett tartania. Egyebek mellett utasítani kellett „a csendőröket, hogy a lábon hajtott vagy tengelyen szállított [ez esetben] sertéseket állandóan szemmel tartsák s a marhaleveleket a hajtóktól kívánják elő.” Rimaszombati Levéltár, PK RS 353/1919. Az 1. világháború után Magyarország vámrendeletei kezdetben engedékenyebbek voltak a behozatal tekintetében (l.: 5.510/1919. M. E. számú rendelet az árukülforgalom újabb rendezéséről), azonban a nagyarányú csempészet hatására már 1920-ban szigorúbban szabályozták az exportot és az importot (Pl. 8.790/1920. M. E. számú rendelet a kiviteli és behozatali csempészet megakadályozásáról).

108 „A Magyar Népköztársaság kormányának legújabb vámkedvezménye alapján a vámvizsgáló elvtársak munkája is meggyarapodott, hiszen a külföldi és magyar állampolgárok nagyobb mennyiségű árut hozhatnak, vagy vihetnek át a határon, kedvezményes vámszámolás alapján. Akadnak azonban sokan még olyanok is, akik nem elégednek meg ezzel a nagyfokú kedvezménnyel és megpróbálkoznak azzal, hogy árucsempészséssel jelentős anyagi előnyre tegyenek szert.” *Határőr*, XIII. (1958) 40. 9. p.

109 Tajtiak és a Hidegkútiak templomba (is) jártak Ceredre. (Farkas O. 2015, 49. p.)

Irodalom

- Alabán Péter (szerk.) 2019. *Kissikátor, az élhető település*. Kissikátor, Kissikátor Község Önkormányzata.
- Bencsik Péter 1999. A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898-1941. *Magyar Kisebbség*, 5. évf. 2-3. sz. 357-372. p.
- Bencsik Péter 2010. A határszéli gazdasági (kettősirtokos) forgalom megszűnése, 1945-50. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, 19. évf. 22. sz. 13-19. p.
- Boross Zoltán 1985. A csempészés emlékei a Medvesalján a két világháború között. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza. I.* Debrecen, KLTE, 179-183. p.
- Bozó Andrea 2006. A trianoni határon átívelő kapcsolatok a Medvesalján. *Palócföld*, 52. évf. 2. sz. 147-153. p.; 4. sz. 370-378. p.
- Dobosy László 1984. *Gömörzölős. Egy gömöri falu néprajzi monográfiája*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
- Dömötör Ákos 1996. Változásvizsgálatok a Hangony-völgyi bejárók anyagi kultúrájában. (Néprajzi tanulmány). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 33-34. 495-521. p.
- Farkas Gyöngyi 2012. Csempészet a magyar-csehszlovák határon az 1950-es évek elején. *Metszetek*, 2-3. sz. 49-53. p.
- Farkas Ottó 2015. *Csempészek fináncműzben*. Dubno, Regélő Múlt Polgári Társulás.
- Földi Ádám 2010a. A csempészet néprajzi kutatásáról. *Ethnica*, 12. évf. 1. sz. 11-13. p.
- Földi Ádám 2010b. „Nagy Tüzes” és az abasári csempészhálózat. A két világháború közti, északmagyarországi betyárkép emlékezete. In Pete László (szerk.): *Juvenilia III. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 125-140. p.
- Gunst Péter 1987. *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- Illés Gábor 2006. „Ég a hidegkúti mocsolya!” *Medveshidegkút néprajzi áttekintése* [Kézirat]
- Kovács László 2019. *Hangony völgyi tanyák és helynevek*. Hangony, Hangony Jövője Egyesület.
- Kovács Nándor 1988. A csempészbajtár. *Valóság*, 31. évf. 8. sz. 101-109. p.
- Kunszabó Ferenc 1968. A világnak nincsen közepe. *Valóság*, 11. évf. 10. sz. 45-51. p.
- Móricz Zsigmond 1964. *Elbeszélések 1926-1933*. Móricz Zsigmond regényei és elbeszélései 11. Budapest, Magyar Helikon Könyvkiadó.
- Paládi-Kovács Attila 1997. Medvesalja földje és népe. *Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 33. 391-412. p.
- Paládi-Kovács Attila 2000. Kispolgárság. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz. VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 309-390. p.
- Paládi-Kovács Attila 2006. *A Barkóság és népe*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- Papp Attila 2012. Uzsorabíróóságok Magyarországon. *Jura. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*. 18. évf. 2. sz. 148-159. p.
- Reguly Antal 1994. *Magyarországi jegyzetek*. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- Simon Attila 2011. A kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két háború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 13. évf. 2. sz. 87-99. p.
- Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken (1938-1945). Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Szabó Zoltán é.n. *Cifra nyomorúság*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó.
- Szilágyi Miklós 2000. Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 693-759. p.

- Szűts István Gergely 2008. Államhatáron innen és túl. In Becze Szabolcs–Szűts István Gergely (szerk.): *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Miskolc, Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 63–90. p.
- Ujváry Zoltán 2002. *Gömöri magyar néphagyományok*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
- Viga Gyula 1990. Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc, Ethnica.
- Viga Gyula 1994. A csempészet emlékei a Bodroghözben. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Debrecen, Ethnica, 243–247. p.
- Viga Gyula 2013. *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században)*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.

GYÖRGY MÁTÉ

A LIVELIHOOD COMPULSION, FORM OF ADAPTATION OR A CALCULATED ENTERPRISE? ON SMUGGLING IN GÖMÖR AND NÓGRÁD

After the demarcation of the Trianon borders, smuggling became widespread in the 1920s and 1930s and it was noticeable until the late 1950s. Many of those living near the borders took part in this illegal activity, most actively along the Ipoly (Ipel) river, in the Bodroghöz (Pobodrožie) region, or in Gömör (Gemer) and Nógrád (Novohrad), for example. The study focuses on the latter two areas. Historical and ethnographic writings on the subject have been written in the past, which summarize its essential parts well. Knowing these, we also undertake to reveal further details and background information about the smuggling, which we underpin with a review of the contemporary press material, archival research and on-site collections.